

LA PRIMERA TRADUCCIÓN DE L' *ULISSES* A ESPAÑA¹

A PRIMEIRA TRADUÇÃO DE *ULISSES* NA ESPANHA²

TERESA IRIBARREN I DONADEU

MAURI FURLAN (TRADUTOR)

Resum: Fins al 2006, tota la bibliografia sobre la recepció de James Joyce a Espanya consignava que només existien quatre traduccions completes de l'*Ulisses* de James Joyce publicades a Espanya: tres en castellà i una en català. Però el professor Alberto Lázaro va descobrir el 2006 l'existència d'una traducció completa, en català, de la cèlebre novel·la de Joyce, signada per Joan Francesc Vidal Jové. El mecanoscrit havia estat presentat per passar censura el 1966; per tant, es tracta de la primera traducció realitzada a l'Estat Espanyol. Per bé que la traducció va rebre el vistiplau per ser editada, el mecanoscrit va restar oblidat durant molts anys a l'Archivo General de la Administración. En l'article s'estudia el procés de traducció, les vicissituds del traductor i dels exemplars de la traducció i, finalment, es fa un breu comentari sobre la singularitat i la vàlua de la versió de Joan Francesc Vidal Jové.

Paraules clau: James Joyce; Joan Francesc Vidal Jové; Traducció a Espanya; *Ulisses*.

Resumo: Até 2006, toda a bibliografia sobre a recepção de James Joyce na Espanha mencionava a existência de apenas quatro traduções completas de *Ulisses* de James Joyce publicadas na Espanha: três em castelhano e uma em catalão. Porém o professor Alberto Lázaro descobriu em 2006 a existência de uma tradução completa, em catalão, do célebre romance de Joyce, assinada por Joan Francesco Vidal Jové. O mecanoscrito passou pela censura em 1966; portanto, trata-se da primeira tradução realizada no Estado Espanhol. Embora a tradução tenha recebido o visto para ser editada, o mecanoscrito permaneceu esquecido durante muitos anos no Archivo General de la Administración. No artigo, estuda-se o processo de tradução, as vicissitudes do tradutor e dos exemplares da tradução e, finalmente, faz-se um breve comentário sobre a singularidade e o valor da versão de Joan Francesco Vidal Jové.

Palavras-chave: James Joyce; Joan Francesc Vidal Jové; Tradução na Espanha; *Ulisses*.

---

¹ Aquest treball ha estat realitzat dins del projecte de recerca del Ministerio de Educación y Ciencia FFI2010-19851-C02-01 La traducción en el sistema literario catalán: exilio, género e ideología (1939-2000).

² Este trabalho foi realizado no âmbito do projeto de pesquisa do Ministério da Educação e Ciência FFI2010-19851-C02-01 A tradução no sistema literário catalão: exílio, gênero e ideologia (1939-2000).

Por razones, no siempre estrictamente literarias, la acogida en Cataluña y Galicia fue al principio más entusiasta que en el resto de España.

Francisco García Tortosa,
“Introducción” a James Joyce, *Ulises*

Por razões não sempre estritamente literárias, a acolhida na Catalunha e na Galiza foi inicialmente mais entusiasta que no resto da Espanha.

Francisco García Tortosa,
“Introdução” a James Joyce, *Ulisses*

Les traduccions d’*Ulisses* a Espanya

El 1976, l’any següent a la mort del general Francisco Franco, va publicar-se per primer cop una traducció completa de l’*Ulisses* de James Joyce realitzada a Espanya. La signava el catedràtic de la Universitat de Barcelona José María Valverde (Valencia de Alcántara, 1926-Barcelona, 1996), i va aparèixer dins del catàleg de l’editorial Lumen, de Barcelona. Tanmateix, la versió realitzada a Buenos Aires per José Salas Subirats (Buenos Aires 1890-1975), que va veure la llum dins del catàleg de Santiago Rueda el 1945, ja s’havia reeditat a Espanya: havia aparegut l’octubre de 1964 en l’últim dels sis volums antològics titulats *Maestros ingleses*,³ de Sebastián Juan Arbó i Ricardo Fernández de la Reguera, dins dels segells d’Editorial Planeta i Plaza & Janés, ambdós de Barcelona.

El 1981 Joaquim Mallafrè (Reus, 1941), professor de la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona) i principal divulgador de l’obra de Joyce a Catalunya, va publicar la primera traducció

As traduções de *Ulisses* na Espanha

Em 1976, ano seguinte à morte do general Francisco Franco, publicou-se por primeira vez uma tradução completa de *Ulisses* de James Joyce realizada na Espanha. Assinava-a o catedrático da Universidade de Barcelona José María Valverde (Valencia de Alcántara, 1926-Barcelona, 1996), e apareceu num catálogo da editora Lumen, de Barcelona. No entanto, a versão realizada em Buenos Aires por José Salas Subirats (Buenos Aires 1890-1975), que veio à luz no catálogo de Santiago Rueda, em 1945, já havia sido reeditada na Espanha: aparecera em outubro de 1964 no último dos seis volumes antológicos intitulados *Maestros ingleses*,⁴ de Sebastián Juan Arbó e Ricardo Fernández de la Reguera, com os selos da Editorial Planeta e Plaza & Janés, ambas de Barcelona.

Em 1981 Joaquim Mallafrè (Reus, 1941), professor da Universidade Rovira i Virgili (Tarragona) e principal divulgador da obra de Joyce na Catalunha, publicou a primeira tradução completa em ca-

³ El volum VI de *Maestros ingleses* està integrat per cinc novel·les: *La guerra de los mundos*, de H.G. Wells, *Ulises*, de James Joyce, *La mujer perdida*, de D.H. Lawrence, *Un mundo feliz*, d’Aldous Huxley, i *El poder y la gloria*, de Graham Greene.

⁴ O volume VI de *Maestros ingleses* està formado por cinco romances: *La guerra de los mundos*, de H.G. Wells, *Ulises*, de James Joyce, *La mujer perdida*, de D.H. Lawrence, *Un mundo feliz*, d’Aldous Huxley, e *El poder y la gloria*, de Graham Greene.

completa al català;⁵ en aquest cas, en el segell Leteradura, de Barcelona.⁶ Del laboriós procés de traduir la complexa novel·la de Joyce, que va durar set anys, Mallafrè va fer-ne un estudi, que constitueix la primera monografia acadèmica sobre traducció publicada en català: *Llengua de tribu, llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991). La versió de Mallafrè, aplaudida unànimement per la crítica i molt ben rebuda pel públic (va ser el *bestseller* del 23 d'abril de 1981, el Dia del Llibre a Catalunya), va ser distingida amb el Premi de la Generalitat de Catalunya a la millor traducció d'una obra estrangera (1981) i el Premi de la Crítica Serra d'Or (1982).

Just abans d'acabar el segle XX, el 1999, va aparèixer una nova traducció al castellà; en aquesta ocasió la signaven Francisco García Tortosa (La Ñora, Murcia, 1937), catedràtic de la Universidad de Sevilla, una de les figures més destacades de la tradició joyceana a Espanya, i M. Luisa Venegas Lagüéns. Aquesta tercera traducció a la llengua castellana va ser publicada a Madrid per l'Editorial Cátedra, i està presidida per una llarga introducció de García Tortosa, que enclou una útil guia de

talão;⁷ neste caso, com o selo Leteradura, de Barcelona.⁸ Do laborioso processo de traduzir o complexo romance de Joyce, que durou sete anos, Mallafrè fez um estudo a respeito, o qual constitui a primeira monografia acadêmica sobre tradução publicada em catalão: *Llengua de tribu, llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991). A versão de Mallafrè, aplaudida unanimemente pela crítica e muito bem recebida pelo público (foi o *bestseller* de 23 de abril de 1981, o Dia do Livro na Catalunha), foi agraciada com o Prêmio da Generalitat de Catalunya à melhor tradução de uma obra estrangeira (1981) e o Prêmio da Crítica Serra d'Or (1982).

Pouco antes de acabar o século XX, em 1999, apareceu uma nova tradução em castelhano; naquela ocasião assinavam-na Francisco García Tortosa (La Ñora, Murcia, 1937), catedrático da Universidad de Sevilla, uma das figuras mais destacadas da tradição joyceana na Espanha, e M. Luisa Venegas Lagüéns. Esta terceira tradução em língua castelhana foi publicada em Madri pela Editora Cátedra, e está acompanhada por uma longa introdução de García Tortosa, que inclui um guia útil de leitura do romance.

⁵ Cal consignar que abans de la Guerra Civil Espanyola ja n'havien aparegut fragments (vegeu Teresa Iribarren, 'James Joyce a Catalunya (1921-1936)', *Els Marges*, no. 72, 2004, pp. 21-44. Consultable en línia: <http://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/141872/193379>).

⁶ Leteradura va fer-ne tres edicions (se'n van vendre 15.000 exemplars; el llibre s'esgotà el 1986). Quan Leteradura va tancar, els drets van ser adquirits per Edhasa, que va reeditar l'obra el 1990. El 1996 Edicions Proa va fer-ne una reedició amb les correccions establertes a partir de la polèmica versió textual de Hans Walter Gabler.

⁷ É importante mencionar que antes da Guerra Civil Espanhola já haviam aparecido fragmentos dela (cf. Teresa Iribarren, 'James Joyce a Catalunya (1921-1936)', *Els Marges*, no. 72, 2004, pp. 21-44. Disponível online: <http://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/141872/193379>).

⁸ Leteradura lançou três edições dela (foram vendidos 15.000 exemplares; o livro se esgotou em 1986). Quando Leteradura fechou, os direitos foram adquiridos por Edhasa, que reeditou a obra em 1990. Em 1996, Edicions Proa lançou uma reedição com as correções estabelecidas a partir da polêmica versão textual de Hans Walter Gabler.

lectura de la novel·la.

Fins a la celebració del centenari del Bloomsday el 2004, tots els estudis i exposicions sobre la figura de Joyce realitzats a Espanya donaven compte només d'aquestes quatre traduccions; tres al castellà i una al català. Ho podeu comprovar si fullegeu els magnífics catàlegs editats a propòsit de les dues grans exposicions joyceanes realitzades a l'Estat Espanyol, *El Dublín de James Joyce* (comissariada per Juan Insúa, es va exhibir en el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona el 1995)⁹ i *Joyce y España* (comissariada per Carlos García Santa Cecilia, es va poder veure al Círculo de Bellas Artes de Madrid el 2004). Igualment es catalogaven només les quatre traduccions que acabem de citar a *The Reception of James Joyce in Europe*, en els capítols signats per Alberto Lázaro,¹⁰ Marisol Morales¹¹ i Teresa Iribarren¹² respectivament.

**La traducció d'*Ulisses* (1966):
l'encàrrec a Joan Francesc Vidal
Jové**

El catedràtic de la Universidad de Alcalá de Henares Alberto Lázaro va sorprendre la comunitat literària quan en el marc

Até à celebração do centenário do Bloomsday em 2004, todos os estudos e exposições sobre a figura de Joyce realizados na Espanha reconheciam somente estas quatro traduções; três em castelhano e uma em catalão. Pode-se comprová-lo ao folhear os magníficos catálogos editados por conta das duas grandes exposições joyceanas realizadas no Estado Espanhol, *El Dublín de James Joyce* (organizada por Juan Insúa, realizou-se no Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, em 1995)¹³ e *Joyce y España* (organizada por Carlos García Santa Cecilia, pode ser vista no Círculo de Bellas Artes de Madrid, em 2004). Do mesmo modo, catalogavam-se apenas as quatro traduções que acabamos de citar em *The Reception of James Joyce in Europe*, nos capítulos assinados por Alberto Lázaro¹⁰, Marisol Morales¹¹ e Teresa Iribarren¹² respectivamente.

**A tradução de *Ulisses* (1996):
o encargo de Joan Francesc Vidal
Jové**

O catedrático da Universidad de Alcalá de Henares Alberto Lázaro surpreendeu a comunidade literária quando, no marco dos XVII En-

⁹ Sobre l'exposició i el catàleg, vegeu Teresa Iribarren i Donadeu «James Joyce in Catalonia at the end of the 20th century: high culture and popular culture», *Papers on Joyce*, 2012 (en premsa).

¹⁰ Alberto Lázaro, 'A survey of the Spanish Critical Response to James Joyce', dins Geert Lernout and Wim Van Mierlo (eds.), *The Reception of James Joyce in Europe*, vol II, London and New York: Thoemmes Continuum, 2004, pp. 422-433.

¹¹ Marisol Morales Ladrón, 'Joycean Aesthetics in Spanish Literature', dins Geert Lernout and Wim Van Mierlo (eds.), *The Reception of James Joyce in Europe*, vol II, London and New York: Thoemmes Continuum, 2004, pp. 434-444.

¹² Teresa Iribarren, 'The Reception of James Joyce in Catalonia', dins Geert Lernout and Wim Van Mierlo (eds.), *The Reception of James Joyce in Europe*, vol II, London and New York: Thoemmes Continuum, 2004, pp. 445-454.

¹³ Sobre a exposição e o catálogo, cf. Teresa Iribarren i Donadeu, "James Joyce in Catalonia at the end of the 20th century: high culture and popular culture", *Papers on Joyce*, 2012 (no prelo).

LA PRIMERA TRADUCCIÓN DE L'ULISSES A ESPANYA

dels XVII Encuentros James Joyce celebrats a Las Palmas de Gran Canaria l'abril de 2006 va informar sobre una descoberta joyceana extraordinària. D'una manera força casual, havia trobat la primera traducció completa de l'*Ulisses* realitzada a Espanya, que romanía oblidada a l'Archivo General de la Administración (l'arxiu de la censura, segons expressió popular). Lázaro explicava que la data del mecanoscrit, de 1966, indicava que la traducció s'havia realitzat deu anys abans que la de Valverde i quinze abans que la de Mallafre. El professor consignava:

Son unas galeradas, en tamaño DIN A4, escritas a máquina; una copia de esas que se realizaban antiguamente con papel de calco. Ocupan cuatro tomos, los dos primeros encuadernados en pasta dura de color rojo, los otros dos tienen las hojas unidas por cordeles en el margen izquierdo y como portada una cartulina amarilla con información sobre la edición:

James Joyce
Ulisses

Versió catalana de J.F. Vidal Jové revisada pel professor G.J. G. Cheyne de la Universitat de Newcastle upon Tyne i la Doctora A. F. Cheyne.

Editorial AHR
León XIII, 24 – Tel 247 00 43
Barcelona (Espanya)
Madrid 1966.¹⁴

cuentros James Joyce celebrados em Las Palmas de Gran Canaria em abril de 2006, informou sobre uma descoberta joyceana extraordinária. De uma maneira muito casual, encontrara a primeira tradução completa de *Ulisses* realizada na Espanha, que permanecia esquecida no Archivo General de la Administración (o arquivo da censura, conforme expressão popular). Lázaro explicava que a data do mecanoscrito, de 1966, indicava que a tradução fora realizada dez anos antes que a de Valverde e quinze anos antes que a de Mallafre. O professor observava:

São uns granéis, em tamanho DIN A4, escritos a máquina; uma cópia dessas que se realizavam antigamente com papel-carbono. Perfazem quatro tomos, os dois primeiros encadernados em capa de couro de cor vermelha, os outros dois têm as folhas costuradas com linha na margem esquerda e como capa uma cartolina amarela com informação sobre a edição:

James Joyce
Ulisses

Versão catalã de J.F. Vidal Jové revisada pelo professor G.J.G. Cheyne da Universidade de Newcastle upon Tyne e a Doutora A.F. Cheyne.

Editorial AHR
León XIII, 24 – Tel 247 00 43
Barcelona (Espanha)
Madri 1966.¹⁵

¹⁴ Alberto Lázaro, 'El misterio del primer *Ulysses* catalán: la odisea de Joan Francesc Vidal Jové', dins Santiago J. Henríquez i Carmen Martín Santana (eds.) *Estudios joyceanos en Gran Canaria: Joyce "In his palms"*. Madrid: Huerga & Fierro, 2007, pp. 159-173 (cit. p. 161). L'any següent Lázaro va publicar un nou estudi, més complet: 'The History or the first Catalan *Ulysses*, by J.F. Vidal Jové', *Papers on Joyce*, no. 14, 2008, pp. 51-69.

¹⁵ Alberto Lázaro, 'El misterio del primer *Ulysses* catalán: la odisea de Joan Francesc Vidal Jové', in Santiago J. Henríquez e Carmen Martín Santana (eds.) *Estudios joyceanos en Gran*

Tal com consigna Lázaro, és una traducció al català íntegra realitzada per Joan Francesc Vidal Jové, amb l'ajut del seu gendre, l'hispanista de la Universitat de Newcastle, George James Gordon Cheyne, i la seva filla, Assumpció Vidal, la doctora A.F. Cheyne.¹⁶ A més, Lázaro encara informava d'un altre fet ben sorprenentment: la novel·la havia d'estar encapçalada per una introducció de Camilo José Cela, segons que explicava Vidal Jové en una carta al poeta català Tomàs Garcés, amb data del 16 d'octubre de 1968.

L'autor d'aquesta traducció inèdita és, en efecte, Joan Francesc Vidal Jové (Manresa, 1899-Newcastle, 1978). Narrador i dramaturg en català durant els anys de la II República Espanyola, s'exilià a França l'octubre de 1936 i en tornar a Espanya el 1941 s'instal·là a Madrid, on es professionalitzà com a traductor al castellà. D'entre la seva prolífica producció com a traductor, destaquen les versions d'autors catalans com ara Joan Maragall, Salvador Espriu i Mercè Rodoreda, les versions dels francesos Balzac, Rabelais, Rimbaud, el marquès de Sade i Zola, i, sobretot, la fita ben remarcable de la traducció de *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell (la novel·la de cavalleries, célebre en part per ser l'obra que se salva de la crema de llibres a *Don Quijote de la Mancha*). Gràcies a un conjunt de cartes entre diferents corresponents (datades entre el 21

Como observa Lázaro, é uma tradução ao catalão íntegra realizada por Joan Francesc Vidal Jové, com a ajuda do seu genro, o hispanista de Newcastle, George James Gordon Cheyne, e a sua filha, Assumpció Vidal, a doutora A.F. Cheyne.¹⁷ E mais, Lázaro ainda informava sobre outro fato bem interessante: o romance começava com uma introdução de Camilo José Cela, segundo explicava Vidal José numa carta ao poeta catalão Tomàs Garcés, com data de 16 de outubro de 1968.

O autor desta tradução inédita é, com efeito, Joan Francesc Vidal Jové (Manresa, 1899-Newcastle, 1978). Narrador e dramaturgo em catalão durante os anos da II República Espanhola, exilou-se na França em outubro de 1936 e, ao voltar à Espanha em 1941, instalou-se em Madri, onde se profissionalizou como tradutor ao castelhano. Dentre sua prolífica produção como tradutor, destacam-se as versões de autores catalães como por exemplo Joan Maragall, Salvador Espriu e Mercè Rodoreda, as versões dos franceses Balzac, Rabelais, Rimbaud, o marquês de Sade e Zola, e, sobretudo, o marco bastante notável da tradução de *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell (o romance de cavalaria, célebre em parte por ser a obra que se salva da queima de livros em *Don Quixote de la Mancha*). Graças a um conjunto de cartas entre diferentes correspondentes (datadas entre 21 de janeiro de 1966

Ganaria: Joyce "In his palms". Madri: Huerga & Fierro, 2007, pp. 159-173 (cit. p. 161). No ano seguinte Lázaro publicou um novo estudo, mais completo: 'The History or the first Catalan *Ulysses*, by J.F. Vidal Jové', *Papers on Joyce*, no. 14, 2008, pp. 51-69.

¹⁶ George Cheyne va publicar *Joaquín Costa, el gran desconocido; esbozo biográfico* (1972), mentre que Assumpció Vidal va publicar la biografia *Luis Simarro y su tiempo* (2007).

¹⁷ George Cheyne publicou *Joaquín Costa, el gran desconocido; esbozo biográfico* (1972), ao passo que Assumpció Vidal publicou a biografia *Luis Simarro y su tiempo* (2007).

de gener de 1966 i el 29 d'agost de 1969) que ens va proporcionar Assumpció Vidal, hem pogut reconstruir bona part del procés de gestació i producció d'aquest *Ulisses*, que ja vam tenir ocasió d'explicar amb força detall a Bilbao¹⁸ i a Barcelona.¹⁹

Segons que es desprèn de la correspondència, el 21 de gener de 1966 Alfredo Herrero Romero, director de l'Editorial AHR de Barcelona, comunicava a Joan Francesc Vidal Jové que havia d'anar a Madrid i que li trucaria per parlar-li d'un assumpte. La resposta de Vidal, del 24 de gener, ens permet saber que Herrero li va encomanar realitzar la traducció completa de l'*Ulisses* de James Joyce en quatre mesos i que li pagaria 25 pessetes per pàgina. En aquesta carta Vidal li demanava un termini més llarg (set mesos) i una retribució més generosa. El 4 de febrer Vidal enviava la carta-contrate a Herrero, en què s'especificava el següent: 1) que la versió al català es faria a partir de la traducció francesa d'Auguste Morel i Stuart Gilbert,²⁰ i exigia que es fes

e 29 de agosto de 1969), que nos proporcionou Assumpció Vidal, podem reconstruir boa parte do processo de gestação e produção deste *Ulisses*, que já tivemos ocasião de explicar com bastantes detalhes em Bilbao¹⁸ e em Barcelona.¹⁹

Segundo o que se infere da correspondência, em 21 de janeiro de 1966 Alfredo Herrero Romero, diretor da Editorial AHR de Barcelona, comunicava a Joan Francesc Vidal José que iria a Madri e que lhe telefonaria para tratar de um assunto. A resposta de Vidal, de 24 de janeiro, nos permite saber que Herrero lhe encomendou a tradução completa de *Ulisses* de James Joyce em quatro meses e que lhe pagaria 25 pesetas por página. Na carta Vidal lhe pedia um prazo maior (sete meses) e um pagamento mais generoso. Em 4 de fevereiro Vidal enviava a carta-contrato a Herrero, na qual se especificava o seguinte: 1) que a versão ao catalão se faria a partir da tradução francesa de Auguste Morel e Stuart Gilbert,²¹ e exigia que se fizesse constar na edição (conforme reclamava honesta-

¹⁸ Alberto Lázaro Lafuente i Teresa Iribarren i Donadeu, 'Shedding Light on the Mystery of the First Catalan *Ulysses*: The Joycean Letters of J.F. Vidal Jové', dins DD.AA. *New Perspectives on James Joyce. Ignatious Loyola, make haste to help me!* Bilbao: Deusto University Press, 2009, pp. 149-155.

¹⁹ Teresa Iribarren i Donadeu, 'La primera traducció catalana de l'*Ulisses* (1966) de James Joyce, de Joan Francesc Vidal Jové', dins Silvia Collvinent, Cornèlia Eisner i Enric Gallén (curadors), *La traducció i el món editorial català de postguerra. III Simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum & Trilcat, 2011, pp. 81-94.

²⁰ Com és prou sabut, el text va ser revisat per Valéry Larbaud i James Joyce. Es tracta, per tant, d'una traducció molt prestigiosa, acreditada fins i tot per l'autor, i que va esdevenir el text de referència de moltes traduccions europees. Cal fer constar que, segons que explica Assumpció Vidal, el seu pare confrontava el text francès amb l'edició original anglesa. I –diríem– també és possible que tingués a mà la traducció castellana de Salas Subirat, per bé que Vidal considerés que era una mala traducció, tal com indica en una carta que envia a Tomàs Garcés el 29 d'octubre de 1968.

²¹ Como é bastante sabido, o texto foi revisado por Valéry Larbaud e James Joyce. Trata-se, por tanto, de uma tradução muito prestigiosa, autorizada inclusive pelo autor, e que se tornou o texto de referência de muitas traduções europeias. É necessário fazer constar que, conforme explica Assumpció Vidal, o seu pai confrontava o texto francês com a edição original inglesa. E –diríamos– também é possível que tivesse à mão a tradução castelhana de Salas Subirat, ainda que

constar en l'edició (segons que reclamava honestament el traductor); 2) la traducció s'enllestiria en un termini aproximat de set mesos; i 3) Vidal cobraria 33 pessetes per cada full mecanografiat.

Desconexem la raó per la qual Herrero tenia tanta urgència a publicar la versió catalana de l'*Ulisses*. ¿Coneixia el projecte de l'Editorial Vergara, també de Barcelona, de publicar *Retrat de l'artista adolescent* en traducció catalana de M. Teresa Vernet, que va veure la llum el 1967? ¿Hauria volgut avançar-se i ser el primer a publicar una novel·la íntegra de Joyce al català? ¿O, senzillament, volia un segon títol per donar continuïtat a l'únic segell català de la seva editorial, la "Col·lecció Renaixença", que havia posat en marxa el 1964 amb una traducció anònima de *Decameron* de Boccaccio?

En tot cas, la circulació per les llibreries de la versió que contenia *Maestros ingleses* deuria fer pensar a Alfredo Romero que obtindria fàcilment el vistiplau de la censura franquista. A més, ell era un editor afecte al règim dictatorial (havia publicat des de títols com ara *Franco frente a Hitler* fins a biografies de militars colpistes), i deuria comptar que elsensors no serien gaire severos a l'hora de valorar un nou projecte seu. Això potser explicaria que en la correspondència que es van creuar Vidal i Herrero no hi hagi cap consideració quant a estratègies a desplegar per tal d'evitar problemes amb l'administració. De tota manera, i segons que es desprèn de

mente o tradutor); 2) a tradução seria concluída em um prazo aproximado de sete meses; e 3) Vidal receberia 33 pesetas por cada folha datilografada.

Desconhecemos a razão pela qual Herrero tinha tanta urgência em publicar a tradução catalã de *Ulisses*. Conheceria o projeto da Editorial Vergara, também de Barcelona, de publicar *Retrat de l'artista adolescent* em tradução catalã de M. Teresa Vernet, que veio à luz em 1967? Teria querido adiantar-se e ser o primeiro a publicar um romance na íntegra de Joyce em catalão? Ou, simplesmente, queria um segundo título para dar continuidade ao único selo catalão de sua editora, a "Col·lecció Renaixença", que começara em 1964 com uma tradução anônima do *Decameron* de Boccaccio?

Em todo caso, a circulação nas livrarias da versão presente em *Maestros ingleses* deveria levar Alfredo Romero a pensar que obteria o visto da censura franquista. E mais, ele era um editor afeito ao regime ditatorial (publicara desde títulos como *Franco frente a Hitler* até biografias de militares golpistas), e deveria contar com que os censores não seriam muito severos na hora de avaliar um novo projeto seu. Isso talvez explicasse que na correspondência que Vidal e Herrero produziram não haja qualquer consideração quanto a estratégias de que servir-se com o fim de evitar problemas com a administração. De todos os modos, e segundo o que se infere das cartas, é preciso destacar

---

Vidal considerasse que era uma má tradução, como indica numa carta que envia a Tomàs Garcés em 29 de outubro de 1968.

les cartes, cal posar en relleu que Romero coneixia ben poc la naturalesa de la novel·la (com ho demostra el fet que en primera instància li proposés de fer la traducció en només quatre mesos a una persona sense domini de la llengua anglesa), raó per la qual no hauria donat instruccions de prudència al traductor per mirar d'evitar els previsibles problemes amb la censura franquista, atesa la factura de l'*Ulisses*.

La censura franquista

La inexistència de cap comentari sobre la censura en les cartes que es creuaren Vidal Jové i Alfredo Herrero crida especialment l'atenció si es té en compte que mentre Vidal estava immers de ple en el procés de traducció va entrar en vigor la nova Llei de Premsa (el 18 de març de 1966), l'anomenada Llei Fraga (el nom corresponia al ministre que la va promulgar, Manuel Fraga Iribarne). Una llei que, com és prou sabut, canviava substancialment els protocols de la censura: el veritable filtratge no es produïa abans de l'edició d'un llibre, en l'anomenada *consulta voluntària*, sinó un cop imprès: calia dipositar sis exemplars a l'administració per tal de ser revisats; si eren autoritzats es podia procedir a la distribució del llibre; en cas contrari, l'edició era segrestada.

Sigui com sigui, el fet és que Herrero confiava plenament amb el seu traductor i mai no li donà cap mena d'instrucció pel que feia a criteris de llengua i estil. Vidal aprofità aquesta llicència absoluta per traduir la novel·la d'acord amb

que Romero coneixia molt poc a la naturalesa del romance (com ho demostra el fet de que en primera instància proposés de fer la traducció en només quatre mesos a una persona sense domini de la llengua anglesa), raó per la qual no donà instruccions de prudència al traductor para que cuidasse de evitar els previsibles problemes com a censura franquista, dado el caràcter de *Ulisses*.

A censura franquista

A inexistència de qualquer comentari sobre la censura nas cartas que Vidal José e Alfredo Herrero trocaram chama especialmente a atenção ao se levar em conta que, enquanto Vidal estava totalmente imerso no processo de tradução, entrou em vigor a nova Lei de Imprensa (em 18 de março de 1966), a chamada Lei Fraga (o nome correspondia ao ministro que a promulgou, Manuel Fraga Iribarne). Uma lei que, como é bastante sabido, mudava substancialmente os protocolos da censura: a verdadeira filtragem não acontecia antes da edição de um livro, na chamada *consulta voluntária*, mas depois de impresso: era necessário depositar seis exemplares na administração com o fim de serem revisados; se fossem autorizados, podia-se proceder à distribuição do livro; caso contrário, a edição era recolhida.

Seja como for, o fato é que Herrero confiava plenamente em seu tradutor e nunca lhe deu qualquer tipo de instrução relativa a critérios de língua e estilo. Vidal aproveitou esta licença absoluta para traduzir o romance de acordo com o

el seu gust i establint unes estratègies textuais arriscades en una novel·la que, per raons òbvies, la censura hauria hagut de revisar amb especial deteniment.

En tot cas, les coses van anar de la següent manera: el 17 de setembre Vidal escrivia a Herrero per comunicar-li que dos dies després lliuraria la darrera part de la novel·la (de la pàgina 809 a la 1082); Vidal va cobrar el darrer lliurament de la traducció el mes d'octubre; el mecanoscrit va ser presentat per a la *consulta voluntària* al Ministerio de Información y Turismo el 7 de març de 1967, i el dia 15 del mateix mes AHR va obtenir el vistiplau per a la publicació de la traducció catalana d'*Ulisses*.²²

En el document d'autorització que es conserva en l'expedient de l'Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares) no s'hi consigna absolutament res quant a les següents inquisicions: “¿Ataca al Dogma? ¿A la moral? ¿A la Iglesia o a sus Ministros? ¿Al Régimen y a sus instituciones? ¿A las personas que colaboran o han colaborado con el régimen? Los pasajes censurables, ¿califican el contenido total de la obra?”. Cap objecció. Senzillament una autorització formulària en què es remet a l'expedient de l'edició de *Maestros ingleses*. Així doncs, la irreverent, anticlerical i proçaç *Ulisses* podia entrar a impremta sense més dilació.

La traducció, tanmateix, mai no va editar-se, i va restar oblidada durant gairebé quaranta anys a les lleixes de l'Archivo General de la

seu gosto e estabelecendo certas estratégias textuais arriscadas num romance que, por razões óbvias, a censura teria tido de revisar com especial cuidado.

Em todo caso, as coisas aconteceram da seguinte maneira: em 17 de setembro, Vidal escrevia a Herrero para lhe comunicar que dois dias depois entregaria a última parte do romance (da página 809 à 1082); Vidal recebeu no mês de outubro pela última entrega da tradução; o mecanoscrito foi apresentado para a *consulta voluntária* no Ministério de Informação e Turismo em 7 de março de 1967, e no dia 15 do mesmo mês AHR recebeu o visto para a publicação da tradução catalã de *Ulisses*.²³

No documento de autorização que se conserva no expediente do Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares) não se menciona absolutamente nada quanto às seguintes inquisições: “Ataca o Dogma? A moral? A Igreja e seus Ministros? O Regime e suas instituições? As pessoas que colaboram ou colaboraram com o regime? As passagens censuráveis qualificam o conteúdo total da obra?” Nenhuma objeção. Simplesmente uma autorização formulária em que se remete ao expediente da edição de *Maestros ingleses*. Assim, pois, o irreverente, anticlerical e insolente *Ulisses* podia seguir para o prelo sem mais demora.

A tradução, contudo, nunca foi editada, e ficou esquecida durante aproximadamente quarenta anos nas prateleiras do Archivo

²² Cal fer constar que el que no es va presentar a l'oficina de censura va ser la introducció de Camilo José Cela que havia d'encapçalar la traducció, tal com ja va informar Lázaro.

²³ É preciso fazer constar que o que não foi apresentado no gabinete de censura foi a introdução de Camilo José Cela que antecedia a tradução, como já informou Lázaro.

Administración. Tal com hem explicat en una altra ocasió, i segons la informació que tenim, tot fa pensar que Herrero no havia gestionat els drets d'autor i, per tant, no va publicar l'obra de l'irlandès.²⁴ Amb tot, no es poden menystenir altres hipòtesis: tal vegada Herrero no es va llegir a consciència la novel·la fins a una data molt avançada i, en vistes de la seva complexitat (la qual cosa la convertia en un llibre poc rendible, adreçat a uns *happy few*) i la naturalesa transgressora del text (que feia témer que l'edició pogués ser segrestada), hauria desestimat tirar endavant el projecte joyceà, malgrat haver fet ja el dispendi dels honoraris del traductor.

Per bé que Vidal Jové no tenia una competència en llengua anglesa gens destacable, que va haver de dur a terme la seva traducció amb una celeritat impressionant, i que va haver de comptar amb l'ajut de dues persones que vivien a Anglaterra, amb els quals consultava la tasca realitzada a mesura que anava avançant la feina, el fet és que el traductor va dur a terme la seva traducció amb molta professionalitat i gran encert. La versió vidaliana, d'una gran qualitat literària, és el resultat d'un feliç equilibri entre l'anostrament i la fidelitat a l'esperit del text original. I de genuflectió a les directrius del règim res de res: gens encotillat per l'autocensura, en els passatges irreverents, escatològics i eròtics l'incaut Vidal no hi treu pas ferro, sinó al contrari: hi carrega les tintes. I és que Vidal, que té un

General de la Administración. Como explicamos em outra ocasião, tudo leva a pensar que Herrero não teria administrado os direitos de autor e, por tanto, não publicou a obra do irlandês.²⁴ Contudo, não se podem desconsiderar outras hipóteses: talvez Herrero não tenha lido o romance com consciência até um momento muito avançado e, em vistas de sua complexidade (o que o convertia num livro pouco rentável, dirigido a uns *happy few*) e a natureza transgressora do texto (que fazia temer que a edição pudesse ser recolhida), teria renunciado levar em frente o projeto joyceano, apesar de ter feito já o dispêndio dos honorários do tradutor.

Ainda que Vidal Jové não tivesse uma competência em língua inglesa nada relevante, que levasse a termo a sua tradução com uma celeridade impressionante, e que tivesse de contar com a ajuda de duas pessoas que viviam na Inglaterra, com as quais se consultava sobre a tarefa realizada à medida que ia avançando o trabalho, o fato é que o tradutor levou a termo a sua tradução com muito profissionalismo e grande acerto. A versão vidaliana, de uma grande qualidade literária, é o resultado de um feliz equilíbrio entre a tradução e a fidelidade ao espírito do texto original. E de genuflectão às diretrizes do regime, nada de nada: pouco amarrado pela autocensura, nas passagens irreverentes, escatológicas e eróticas o incauto Vidal não atenua, mas ao contrário: carrega nas tintas. É que Vidal, que tem um sentido extraordinário da língua, é um grande in-

²⁴ Alberto Lázaro Lafuente i Teresa Iribarren i Donadeu, 'Shedding Light on the Mystery of the First Catalan *Ulysses*: The Joycean Letters of J.F. Vidal Jové', dins DD.AA. *New Perspectives on James Joyce. Ignatious Loyola, make haste to help me!* Bilbao: Deusto University Press, 2009, pp. 149-155.

sentit de la llengua extraordinari, és un gran intèrpret de Joyce.

El segon mecanoscrit de l'*Ulisses*: recuperació, cerca i descoberta

La carta que Vidal envia a Herrero el 17 de setembre de 1966 ja posa en relleu les primeres tensions entre el traductor i l'editor. El traductor confia que cobrarà 30 pessetes per pàgina (un terme mig entre les 25 que havia proposat Herrero i les 33 que havia demanat Vidal). En la carta de resposta del 14 d'octubre Herrero li diu que només li pot pagar 25 pessetes. Després d'aquesta resposta sembla que hi va haver uns llargs mesos de silenci.

No és fins al 31 de gener de 1968 que Vidal, amb mostres evidents de sentir-se abandonat i molt empipat, envia a Herrero una carta carregada d'ironia:

Amigo Herrero:

Cuando pienso en Vd. tengo una sensación de infinito, de misterio, de algo espectral, inconcreto e insólito. Yo tuve un amigo que se llamaba Alfredo, que me invitaba a whisky y que me encargaba traducciones de libros divertidos, y me las pagaba religiosamente. De pronto, desapareció. Por su felicitación de Navidad, me enteré se dedica al toreo. Pero no me vi de lidiador en sus carteles y, mejor me siento un tanto lidiado.

En Inglaterra, tres profesores de Universidad, me preguntaron por mi Joyce; unos judíos, por Peyrefitte; otros –también judíos– por Anatole France. Me sentí un tanto ridículo. Todos mis libros me parecen reses muertas antes de salir al ruedo.

térprete de Joyce.

O segundo mecanoscrito de *Ulisses*: recuperação, pesquisa e descoberta

A carta que Vidal envia a Herrero em 17 de setembro de 1966 já destaca as primeiras tensões entre o tradutor e o editor. O tradutor acredita que receberá 30 pesetas por página (um meio-termo entre as 25 que havia proposto Herrero e as 33 que havia pedido Vidal). Na carta de resposta de 14 de outubro, Herrero lhe diz que somente pode lhe pagar 25 pesetas. Depois desta resposta parece que houve uns longos meses de silêncio.

É apenas em 31 de janeiro de 1968 que Vidal, com mostras evidentes de estar se sentindo abandonado e muito incomodado, envia a Herrero uma carta carregada de ironia:

Amigo Herrero:

Quando penso no senhor, tenho uma sensação de infinito, de mistério, de algo espectral, inconcreto e insólito. Eu tive um amigo que se chamava Alfredo, que me convidava para um whisky e que me encomendava traduções de livros divertidos, e me pagava religiosamente. De repente, desapareceu. Por suas felicitações de Natal, fiquei sabendo que se dedica ao toureio. Porém não me vi como toureador em seus cartazes, e me sinto antes um tanto toureado.

Na Inglaterra, três professores de universidade me perguntaram por meu Joyce; uns judeus, por Peyrefitte; outros, também judeus, por Anatole France. Me senti um tanto ridículo. Todos os meus livros me parecem reses mortas, antes de saírem para a arena.

LA PRIMERA TRADUCCIÓN DE L'ULISSES A ESPANYA

En definitiva ¿qué pasa? A primeros de diciembre recibí una llamada, anunciándome un viaje a Madrid, que no se produjo. A mi regreso de Newcastle, enc[on]tré unas barreras para unas corridas en las que no había nada de mi ganadería. Con cobrar, no me doy por pagado: no ideamos una operación de beneficencia por la que Vd. me contratara, para echarme los toros al corral antes del paseíllo.

Hay más. Un original –único ejemplar– lleva medio año en su poder sin que yo tenga noticia ni siquiera de que lo ha recibido. Muy bien que no le guste: muy bien que le parezca inoportuno (o lo que sea). Pero es un ejemplar único que necesito y no quiero perder.

Si no está Vd. en la cárcel (hoy todo es verosímil) escríbame Vd., telefonéeme. Si no es así –como espero– y no me contesta, únicamente los servicios de pompas fúnebres podrían justificarle. Y aun no, a sus herederos.

Un abrazo, cordial y un tanto desesperado.

J.F. Vidal Jové

En la carta que Vidal envía el 16 d'octubre de 1968 al seu amic poeta Tomàs Garcés, advocat de l'Editorial Selecta de Barcelona, li explica els conflictes que havia tingut a propòsit de la traducció de l'*Ulisses* amb Herrero. Vidal explicava que, atès que semblava que no tenia cap mena d'intenció d'editar la novel·la, tot i haver passat la censura, volia mirar de publicar-la en alguna col·lecció catalana, com ara Aedos o Biblioteca Selecta. Considerava que la traducció era prou reeixida i estava convençut que tindria èxit, sobretot si apareixia en la festa del Dia del Llibre (que, tal com ja hem

Afinal, o que está acontecendo? No início de dezembro recebi uma ligação anunciando-me uma viagem a Madri, que não se realizou. De volta de Newcastle, encontrei umas arenas para umas corridas de touros nas quais não havia nada do meu gado. Por receber, não me considero pago: não idealizamos uma ação de beneficência pela qual o senhor me contrataria para colocar-me os touros no curral antes do desfile.

E tem mais. Um original –único exemplar– leva meio ano em seu poder sem que eu tenha notícia nem se quer de que o tenha recebido. Está bem que não lhe agrade: está bem que lhe pareça inoportuno (ou o que seja). Mas é um exemplar único que necessito e não quero perder.

Se você não está na prisão (hoje tudo é possível), escreva-me, telefone-me. Se não for isso –como eu espero– e não me responde, unicamente os serviços fúnebres poderiam justificá-lo. Mas ainda não os seus herdeiros.

Um abraço cordial e um tanto desesperado.

J.F. Vidal Jové

Na carta que Vidal envia em 16 de outubro de 1968 ao seu amigo poeta Tomàs Garcés, advogado da Editorial Selecta de Barcelona, explica-lhe os conflitos que tivera com Herrero a propósito da tradução de *Ulisses*. Vidal explicava que, dado que parecia não haver nenhum tipo de intenção de editar-se o romance, apesar de ter passado pela censura, gostaria de tentar publicá-la em alguma coleção catalã, como Aedos ou Biblioteca Selecta. Considerava que a tradução fora muito bem executada e estava convencido de que teria sucesso, sobretudo se aparecesse na festa do Dia do Livro (que, como mencionamos acima, é

apuntat més amunt, se celebra a Catalunya el 23 d'abril amb rang de festa nacional).

En cartes posteriors Vidal agraeix les gestions realitzades per Garcés, li explica les gestions que ha fet ell a Madrid, i li anuncia que el seu gendre George Cheyne també està comprovant si Alfredo Herrero havia gestionat els drets d'autor convenientment: Vidal sospita que l'editor no ho havia fet, cosa que, com ja hem assenyalat, explicaria que no hagués tirat endavant la publicació de l'*Ulisses*.

En la carta del 29 d'octubre de 1968 li comentava que Vidal tenia un sol exemplar del mecanoscrit, i li deia a Garcés que si el volia, li enviaria. Aquesta no és la darrera referència a un exemplar de la traducció; en una carta que Vidal envia a la seva família a Anglaterra (datada el 16 de febrer, sense especificar l'any), explicava que Rosa Regàs li havia encomanat un parell de traduccions de l'anglès perquè coneixia la seva traducció de l'*Ulisses*, que considerava molt bona. Vidal escrivia:

[...] em féu acceptar tant sí com no la traducció de dos llibres d'un autor anglès del que diu que està enamorada, i que –diu– va molt bé a la meua manera d'escriure. L'autor es diu JAMES AGEE i vol publicar tota la seva obra. Fou inútil que li jurés que no sabia “prou” anglès: ella em respongué que coneixia el meu text de JOYCE al català i que no li sortís amb ciris trencats. Aleshores jo li vaig explicar com fou feta aquella traducció i que, per això, a la portada, junt al meu nom com a traductor, hi figuraven els vostres. Em digué que li semblava admirable i que em pregava que ho fes per aquest sistema. Jo li vaig dir que això era entretingut i suposava pèrdua de temps i em contestà que

celebrada na Catalunha em 23 de abril com importància de festa nacional).

Em cartas posteriores, Vidal agradece as negociações realizadas por Garcés, explica-lhe as negociações que ele fez em Madri, e anuncia que o seu genro George Cheyne também está averiguando se Alfredo Herrero havia negociado os direitos de autor convenientemente: Vidal suspeita que o editor não o fizera, coisa que, como assinalamos, explicaria que não houvesse avançado a publicação de *Ulisses*.

Na carta de 29 de outubro de 1968, Vidal comentava que possuía somente um exemplar do mecanoscrito, e dizia a Garcés que, se ele quisesse, lhe enviaria. Esta não é a última referência a um exemplar da tradução; numa carta que Vidal envia à sua família na Inglaterra (datada em 16 de fevereiro, sem especificar o ano), explica que Rosa Regàs lhe encomendara duas traduções do inglês porque conhecia a sua tradução do *Ulisses*, que considerava muito boa. Vidal escrevia:

[...] me fez aceitar a todo custo a tradução de dois livros de um autor inglês, por quem diz que está apaixonada, e que –diz– está muito bem a minha forma de escrever. O autor se chama JAMES AGEE e quer publicar toda a sua obra. Foi inútil ter-lhe jurado que não sabia “bem” inglês: ela me respondeu que conhecia o meu texto de JOYCE em catalão e que não usasse pretextos despropositados. Então eu lhe expliquei como foi feita aquela tradução e que, por isso, na capa, junto ao meu nome como tradutor apareciam os de vocês. Me disse que lhe parecia admirável e que me pedia que o fizesse pelo mesmo sistema. Eu lhe disse que isso era muito engraçado e supunha perda de tempo e me res-

LA PRIMERA TRADUCCIÓ DE L'ULISSES A ESPANYA

em daria tot el temps que calgués, que coneixia molt bé el meu estil i que estava segura que jo era l'home que havia de traduir James Agee.

¿Com és que Rosa Regàs coneixia la traducció de Vidal? ¿Havia aconseguit l'exemplar a través d'Alfredo Romero? Ho desconeixem. En tot cas, és evident que més enllà de l'exemplar salvaguardat a l'arxiu d'Alcalá de Henares, hi havia d'haver dos exemplars més.

Durant un temps els vam estar cercant infructuosament. Segons les nostres recerques, dels fons i la documentació de l'editorial AHR no en queda pràcticament res: només es conserven uns pocs documents a la Biblioteca de Catalunya, entre els quals no hi ha cap rastre de l'*Ulisses*. De l'exemplar de Vidal tampoc no en teníem cap pista: Assumpció Vidal ens deia que no recordava si el seu pare l'havia portat a Newcastle quan hi va anar a viure, ja a una edat molt avançada i malalt.

Tanmateix, la primavera de 2011, Assumpció ens va enviar un email des de Newcastle amb bones notícies: fent endreça havia trobat els quatre volums mecanoscrits, en perfecte estat de conservació, de l'*Ulisses* del seu pare. En poc temps va organitzar el viatge cap a Barcelona per portar-nos-els: el 7 de juny ens lliurava els quatre volums en el pis que Assumpció té en el popular barri portuari de la Barceloneta.

Gràcies a un ajut proporcionat per la Institució de les Lletres Catalanes,²⁵ organisme que depèn

pondeu que me daria todo o tempo que fosse preciso, que conhecia muito bem o meu estilo e que estava segura de que eu era o homem que haveria de traduzir James Agee.

Como é que Rosa Regàs conhecia a tradução de Vidal? Conseguira o exemplar através de Alfredo Herrero? Não sabemos. Em todo caso, é claro que, além do exemplar guardado no arquivo de Alcalá de Henares, devia haver mais dois exemplares.

Durante um tempo estivemos buscando-os infrutiferamente. Segundo nossas pesquisas, das fontes e da documentação da editora AHR não resta praticamente nada: apenas se conservam uns poucos documentos na Biblioteca de Catalunya, entre os quais não há qualquer rastro de *Ulisses*. Do exemplar de Vidal tampouco tivemos qualquer pista: Assumpció Vidal nos dizia que não se lembrava se o seu pai o levava a Newcastle quando lá foi viver, já com uma idade muito avançada e doente.

No entanto, na primavera de 2011, Assumpció enviou-nos um email de Newcastle com boas notícias: fazendo arrumações encontrou os quatro volumes macanoscritos, em perfeito estado de conservação, do *Ulisses* do seu pai. Em pouco tempo organizou a viagem a Barcelona para no-los trazer: em 7 de junho nos entregava os quatro volumes no apartamento que Assumpció tem no popular bairro portuário de Barceloneta.

Graças a um apoio proporcionado pela Institució de les Lletres Catalanes,²⁶ organismo que depen-

²⁵ Ajut per a investigació sobre literatura catalana 2011: Teresa Iribarren, «Ulisses (1966), de James Joyce, en traducció de J.F. Vidal Jové. Edició» (expedient 82.580).

de la Generalitat de Catalunya, hem pogut transcriure i preparar l'edició del text. A hores d'ara, com va fer Vidal a final dels anys seixanta, estem buscant un editor que publiqui la primera traducció de l'*Ulisses* de James Joyce realitzada a Espanya.

Notes breus sobre la traducció de Vidal Jové

La nostra voluntat de publicar la traducció de Vidal no respon en absolut a un esperit ni arqueològic ni nostàlgic. Segons el nostre punt de vista, per damunt de tot hi ha una raó que justifica la publicació, ben entrat el segle XXI, d'una versió realitzada el 1966 a partir de la traducció francesa d'Auguste Morel i Stuart Gilbert: es tracta d'un text de gran qualitat literària, molt fidel a l'esperit de la novel·la de Joyce. A més, malgrat el que diu el tòpic, que les traduccions envelleixen molt més ràpid que l'original, la versió de Vidal Jové manté intactes moltes virtuts.

A la nostra manera de veure, les virtuts més destacables de la versió de Vidal són el caràcter genuí del català que utilitza, l'encert en l'ús d'expressions i de vocabulari de la parla popular, la capacitat per d'imprimir una gran càrrega poètica a determinats passatges, i l'hàbil ús de figures retòriques com ara l'al·literació, que confereix musicalitat al text – un aspecte fonamental de la novel·la de Joyce, com és sabut. Amb tot, cal reconèixer-ho, hi ha aspectes lingüístics que, certament, posen en evidència que es tracta

de da Generalitat de Catalunya, podemos transcrever e preparar a edição do texto. A estas alturas, como fez Vidal no final dos anos sessenta, estamos buscando um editor que publique a primeira tradução de *Ulisses* de James Joyce realizada na Espanha.

Notas breves sobre a tradução de Vidal Jové

A nossa vontade de publicar a tradução de Vidal não corresponde em absoluto a um espírito arqueológico ou nostálgico. Segundo nosso ponto de vista, acima de tudo há uma razão que justifica a publicação, já bem entrado o século XXI, de uma versão realizada em 1966 a partir da tradução francesa de Auguste Morel e Stuart Gilbert: trata-se de um texto de grande qualidade literária, muito fiel ao espírito do romance de Joyce. E mais, apesar do que diz o tópico, de que as traduções envelhecem muito mais rápido que o original, a versão de Vidal Jové conserva intactas muitas virtudes.

Segundo nosso modo de ver, as virtudes mais destacáveis da versão de Vidal são o caráter genuíno do catalão que utiliza, o acerto no uso de expressões e de vocabulário da fala popular, a capacidade de imprimir uma grande carga poética em determinadas passagens, e o hábil uso de figuras retóricas como a aliteração, que confere musicalidade ao texto – um aspecto fundamental do romance de Joyce, como se sabe. Contudo, é preciso reconhecer, há aspectos lingüísticos que, certamente, evidenciam que se trata de um texto concebido para um pú-

---

²⁶ Apoio para pesquisa sobre literatura catalã 2011: Teresa Iribarren, «Ulisses (1966), de James Joyce, en traducció de J.F. Vidal Jové. Edició» (expediente 82.580).

d'un text concebut per a un públic de fa uns quants decennis i, així mateix, al llarg de la novel·la hi ha algunes irregularitats formals -com és lògic en una obra tan llarga i realitzada amb tanta pressa.

En una altra ocasió hem intentat demostrar la qualitat de la traducció vidaliana a partir de l'anàlisi comparativa de diversos fragments textuais.²⁷ A fi d'assolir aquest objectiu hem comparat alguns passatges del text de Vidal amb l'original en llengua anglesa, amb la versió de Joaquim Mallafrè de 1981 (que a hores d'ara continua sent el gran text de referència per al lector en català de l'*Ulisses*), amb la traducció francesa, i amb la castellana en versió de Sala Subirats (atès que és l'única que coneixia Vidal).

La subtileza d'algunes consideracions lingüístiques i expressives que es desprenen de les anàlisis comparatives de les dues versions en català fan difícil d'explicar a un lector d'altres llengües. Per això aquí ens limitem a deixar constància d'una valoració molt genèrica en aquest sentit: la versió de Mallafrè es manté més propera a l'original, mentre que en Vidal el text està més orientat al lector. Dit altrament, en la primera hi predomina l'equivalència formal mentre que en la segona hi preval l'equivalència dinàmica.

Per bé que Vidal Jové sabia que la seva traducció havia de

blico de uns quantos decênios atrás e, também, ao longo do romance há algumas irregularidades formais – como é natural numa obra tão extensa e realizada com tanta pressa.

Noutra ocasião tentamos demonstrar a qualidade da tradução vidaliana a partir da análise comparativa de diversos fragmentos textuais.²⁸ A fim de realizar este objetivo comparamos algumas passagens do texto de Vidal com o original em língua inglesa, com a versão de Joaquim Mallafrè de 1981 (que ainda hoje continua sendo o grande texto de referência para o leitor de *Ulisses* em catalão), com a tradução francesa, e com a castelhana em versão de Sala Subirats (uma vez que é a única que Vidal conhecia).

A sutileza de algumas considerações lingüísticas e expressivas que se deduzem das análises comparativas das duas versões em catalão tornam difícil explicar a um leitor de outras línguas. Por isso, aqui nos limitamos a fazer constar uma avaliação muito genérica neste sentido: a versão de Mallafrè se mantém mais próxima do original, enquanto que em Vidal o texto está mais orientado ao leitor. Dito de outro modo, na primeira predomina a equivalência formal, enquanto que na segunda prevalece a equivalência dinàmica.

Ainda que Vidal Jové soubesse que a sua tradução teria de passar

²⁷ Teresa Iribarren i Donadeu, 'La primera traducció catalana de l'*Ulisses* (1966) de James Joyce, de Joan Francesc Vidal Jové', dins Silvia Collvinent, Cornèlia Eisner i Enric Gallén (curadors), *La traducció i el món editorial català de postguerra. III Simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum & Trilcat, 2011, pp. 81-94.

²⁸ Teresa Iribarren i Donadeu, 'La primera traducció catalana de l'*Ulisses* (1966) de James Joyce, de Joan Francesc Vidal Jové', in Silvia Collvinent, Cornèlia Eisner e Enric Gallén (organizadores), *La traducció i el món editorial català de postguerra. III Simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum & Trilcat, 2011, pp. 81-94.

passar per l'oficina de censura, no va atenuar en cap moment el caràcter obscè, escatològic, anticlerical i d'alt voltatge sexual tant dels passatges descriptius com dels diàlegs dels personatges, que són molt desenfadats i que reflecteixen molt bé els diferents registres lingüístics que singularitzen cadascun d'ells. Vidal no va estalviar ni un sol reneç ni expressió malsonant. Tanmateix, en diverses pàgines de la versió de Vidal s'aconsegueix recrear una major sensualitat que no pas en Mallafrè, gràcies a una tria molt calculada i sovint molt reeixida de determinats mots, que demostren una gran sensibilitat literària per part del traductor.

La lectura de qualsevol fragment de la novel·la posa en relleu que Vidal, per damunt de tot, va voler establir una complicitat amb el lector català. Per tal d'aconseguir-ho va concebre una prosa molt més amable i més intel·ligible que Joyce i, alhora, va apel·lar l'univers referencial i l'imaginari del lector català del moment. N'és una mostra ben evident el darrer capítol, el del cèlebre monòleg de Molly Bloom. Vidal, en el seu afany de convertir la seva versió en un text més comprensible, i emmirallant-se en la traducció francesa de Morel, desestima reproduir la transgressió de la forma lingüística (per contra de Mallafrè, que vol mantenir l'experimentació lingüística joyceana i elimina moltes convencions morfològiques i gramaticals). A més, a banda de confegir un text amb una sintaxi molt més ordenada i planera, molt sovint optà per recuperar els pronoms febles per tal d'indicar el

pelo gabinete de censura, não atenuou em nenhum momento o caráter obsceno, escatológico, anticlerical e de alta voltagem sexual tanto das passagens descritivas, como dos diálogos dos personagens, que são muito divertidos e que refletem muito bem os diferentes registros linguísticos que singularizam cada um deles. Vidal não poupou nem uma só blasfêmia, nem expressão malsoante. Sem dúvida, em diversas páginas da versão de Vidal, consegue-se recriar uma maior sensualidade que na de Mallafrè, graças a uma escolha muito calculada e frequentemente muito bem realizada de determinadas palavras, que demonstram uma grande sensibilidade literária por parte do tradutor.

A leitura de qualquer fragmento do romance faz ressaltar que Vidal, acima de tudo, quis estabelecer uma complicitade com o leitor catalão. Para consegui-lo, concebeu uma prosa muito mais prazerosa e mais inteligível que Joyce e, ao mesmo tempo, nominou o universo referencial e o imaginário do leitor catalão do momento. Uma mostra bem evidente disso é o último capítulo, o do célebre monólogo de Molly Bloom. Vidal, em seu afã de converter a sua versão num texto mais compreensível, e espelhando-se na tradução francesa de Morel, desconsidera reproduzir a transgressão da forma linguística (ao contrário de Mallafrè, que quer preservar a experimentação linguística joyceana e elimina muitas convenções morfológicas e gramaticais). E mais, além de compor um texto com uma sintaxe muito mais ordenada e plana, muito frequentemente optou por recuperar os pronomes átonos para indicar o sujeito da oração e, desta forma, facilitar a identi-

subjecte de l'oració i, d'aquesta manera, facilitar la identificació de la persona que realitza l'acció (la pròpia Molly o algú altre). Per evitar malentesos, Vidal també va traduir les expressions «Mr» o «Mrs» per «senyor» i «senyora», respectivament. Tot plegat queda narrat de manera molt clara i explícita en la traducció vidaliana per part d'una Molly que, cal subratllar-ho, té un parlar més obscè, groller i descarat que la Molly de Mallafrè. La Molly vidaliana és més lúbrica que la de Mallafrè. En darrera instància, d'aquest monòleg final cal destacar que Vidal hi exhibeix un gran domini del llenguatge i de la cultura populars i una extraordinària destresa a l'hora de dotar de musicalitat el monòleg de Molly. La traducció vidaliana no sols presenta un ritme i una rima interna rodons, sinó que tot plegat és més picant i pren més volada lúdica que en Mallafrè, en tant que apel·la el referent explícitament sexual. De fet, el passatge de Vidal –diríem– arriba fins i tot a tenir tant enginy com l'original, i supera de llarg, especialment, la traducció de Morel i de Salas.

Els elogiosos comentaris que acabem de dedicar al capítol clausal de l'*Ulisses*, que en bona mesura són extensibles al conjunt de la novel·la, evidencien que Joan Francesc Vidal Jové no només va ser un molt bon intèrpret de Joyce, sinó que també era un traductor dotat d'un extraordinari sentit de la llengua, que sempre prioritza l'expressió més genuïna i la llegibilitat. El que cal valorar més enllà de la qualitat de la tasca lingüística (que dugué a terme amb una celeritat admirable, insistim) és

ficção da pessoa que realiza a ação (a própria Molly ou algum outro). Para evitar malentendidos, Vidal também traduziu as expressões “Mr” ou “Mrs” por “senhor” e “senhora”, respectivamente. Em síntese, tudo é narrado de maneira muito clara e explícita na tradução vidaliana por parte de uma Molly que, é necessário frisar, tem um falar mais obsceno, grosseiro e descarado que a Molly de Mallafrè. A Molly vidaliana é mais lúbrica que a de Mallafrè. Em última instância, deste monólogo final é necessário destacar que Vidal exhibe um grande domínio da linguagem e da cultura populares e uma extraordinária destreza na hora de dotar de musicalidade o monólogo de Molly. A tradução vidaliana não somente apresenta um ritmo e uma rima interna redondos, mas, ao fim e ao cabo, é mais picante e alça um voo mais lúdico que a de Mallafrè, à medida que nomeia o referente explicitamente sexual. De fato, a passagem de Vidal –diríamos– chega mesmo a ter tanto engenho como o original e supera de longe, especialmente, a tradução de Morel e de Salas.

Os elogiosos comentários que acabamos de dedicar ao capítulo final de *Ulisses*, que, em boa medida, são extensivos ao conjunto do romance, evidenciam que Joan Francesc Vidal Jové não apenas foi um ótimo intérprete de Joyce, mas também que era um tradutor dotado de um extraordinário sentido da língua, que sempre priorizou a expressão mais genuína e a legibilidade. O que é necessário avaliar além da qualidade da tarefa linguística (que levou a termo com uma celeridade admirável, insistimos) é que assu-

que assumís el risc de no posar-se sota el jou de les directrius imposades per la censura governativa, quelcom que hauria delmat la grandesa de la novel·la.

La traducció de *l'Ulisses* que va realitzar Vidal el 1966 és, doncs, tota una fita dins de la tradició literària catalana. L'excel·lència d'aquesta primera traducció realitzada a l'Estat Espanyol i, sobretot, el fet que encara mantingui un tremp lingüístic de primer ordre legítima que seguim fent l'impossible per editar-la, finalment, a fi que el lector català pugui llegir-la i gaudir d'un nou text del qui, per a molts, va ser el més gran novel·lista del segle XX: James Joyce.

misso o risco de não se colocar sob o jogo das diretrizes impostas pela censura governamental, algo que teria dizimado a grandeza do romance.

A tradução de *Ulisses* que Vidal realizou em 1966 é, pois, um marco na tradição literária catalã. A excepcionalidade desta primeira tradução realizada no Estado Espanhol e, sobretudo, o fato de que ainda preserve uma ténpera linguística de primeira ordem legítima que sigamos fazendo o impossível para editá-la, finalmente, a fim de que o leitor catalão possa lê-la e gozar de um novo texto de quem, para muitos, foi o maior romancista do século XX: James Joyce.

Teresa Iribarren i Donadeu²⁹

tiribarren@uoc.edu

Prof. doutora, Universitat Oberta de Catalunya

Tradução de:

Mauri Furlan

maurizius@gmail.com

Prof. doutor, Universidade Federal de Santa Catarina

---

²⁹ Teresa Iribarren i Donadeu é professora agregada dos Estudos d'Arts i Humanitats da Universitat Oberta de Catalunya, onde dirige a pós-graduação Livre i lectura en la societat de la informació UOC-Grup 62. Suas principais áreas de estudo são a recepção dos autores em língua inglesa na Catalunha, a literatura catalã contemporânea, o cinema e a tradução. Seus últimos livros publicados são *Constel·lacions variables. Literatura en la societat de la informació* (2012, com Simona Škrabec) e *Literatura catalana i cinema mut* (2012).

TERESA IRIBARREN I DONADEU és una investigadora i professora universitària polifacètica: llicenciada en filologia catalana, la seva tesi doctoral tracta sobre les influències del cinema en els escriptors catalans dels anys 20 i 30; al mateix temps, s'ha especialitzat en les relacions culturals entre Catalunya i Anglaterra; com a docent ha fet classes de literatura i de patrimoni cultural, i actualment dirigeix un Postgrau de Llibre i Lectura en la Societat de la Informació que han creat conjuntament la Universitat Oberta de Catalunya i Edicions 62.

Tot just acabada la carrera a la Universitat Autònoma de Barcelona, l'any 1991, Teresa Iribarren ja va començar a impartir classes de literatura catalana en aquesta mateixa institució. Molt aviat es va integrar al grup d'investigació del recentment desaparegut Jordi Castellanos, alhora que col·laborava amb un altre grup d'investigació de la University of London, dirigit per Elinor Shaffer. Això li va permetre estudiar les relacions entre la cultura catalana i l'anglosaxona. Cap al 2000 va encetar una línia d'investigació pionera a Catalunya, que consistia a estudiar les influències del cinema en els escriptors catalans posteriors a les avantguardes. D'aquí va sorgir la seva tesi doctoral «La revolució silenciosa: prosa i narrativa cinematogràfiques dels *silent days*», presentada l'any 2007, que va obtenir el Premi Extraordinari de Doctorat i el Premi Lluís Nicolau d'Olwer que concedeix l'Institut d'Estudis Catalans.

Pel que fa als seus estudis en el camp de les relacions culturals anglocatalanes, cal destacar la seva

TERESA IRIBARREN I DONADEU é uma pesquisadora e professora universitária polifacética: licenciada em filologia catalã, a sua tese doutoral trata das influências do cinema nos escritores catalães dos anos 20 e 30; ao mesmo tempo, especializou-se nas relações culturais entre Catalunha e Inglaterra; como docente deu aulas de literatura e de patrimônio cultural, e atualmente dirige a Pós-Graduação de Llibre i Lectura en la Societat de la Informació, que foi criada conjuntamente pela Universitat Oberta de Catalunya e Edicions 62.

Tão logo terminou o curso na Universitat Autònoma de Barcelona, em 1991, Teresa Iribarren já começou a ministrar aulas de literatura catalã naquela mesma instituição. Pronto integrou-se ao grupo de pesquisa do recentemente falecido Jordi Castellanos, ao mesmo tempo que colaborava com outro grupo de pesquisa da University of London, dirigida por Elinor Shaffer. Isso lhe permitiu estudar as relações entre a cultura catalã e a anglossaxônica. A partir do ano 2000, iniciou uma linha de pesquisa pioneira na Catalunha, que consistia em estudar as influências do cinema nos escritores catalães posteriores às vanguardas. De onde originou-se sua tese doutoral “La revolució silenciosa: prosa i narrativa cinematogràfiques dels *silent days*”, defendida em 2007, que obteve o Premi Extraordinari de Doctorat e o Premi Lluís Nicolau d'Olwer concedido pelo Institut d'Estudis Catalans.

Com relação aos seus estudos no campo das relações culturais anglocatalães, importa destacar a sua

participació en els volums *The Reception of James Joyce in Europe* (2004, sota la direcció de Geert Lernout) i *The Reception of H.G. Wells in Europe* (2005, sota la direcció de Patrick Parrinder i John S. Partington), en els quals ella es va fer càrrec de l'apartat corresponent a l'àmbit català. Coincidint amb el centenari del Bloomsday, va col·laborar també en l'exposició commemorativa *Joyce y España*, que es va poder veure a Madrid l'any 2004. Des de llavors el seu interès per Joyce, i en especial per la presència del gran literat irlandès en les cultures catalana i espanyola, s'ha mantingut com una de les constants en la seva activitat investigadora. És per això que Teresa Iribarren és membre de l'Asociación Española Jaymes Joyce i s'ha convertit en una de les grans especialistes en les traduccions de *Ulysses* al català i al castellà.

participação nos volumes *The Reception of James Joyce in Europe* (2004, sob a direção de Geert Lernout) e *The Reception of H.G. Wells in Europe* (2005, sob a direção de Patrick Parrinder e John S. Partington), nos quais ela se encarregou da parte correspondente ao âmbito catalão. Coincidindo com o centenário do Bloomsday, colaborou também na exposição comemorativa *Joyce y España*, que pode ser vista em Madri em 2004. Desde então o seu interesse por Joyce, e em especial pela presença do grande literato irlandês nas culturas catalã e espanhola, manteve-se como uma das constantes na sua atividade investigativa. É por isso que Teresa Iribarren é membro da l'Asociación Española Jaymes Joyce e tornou-se uma das grandes especialistas nas traduções de *Ulisses* ao catalão e castelhano.

Ramon Farrés

ramonfarres80@hotmail.com

Prof. doutor, Universitat Autònoma de Barcelona

Tradução de:

Mauri Furlan

maurizius@gmail.com

Prof. doutor, Universidade Federal de Santa Catarina